

Nederlands
Jeugdinstituut

Interventie

JOIN us

Erkenning

Erkend door deelcommissie

Ontwikkelingsstimulering, onderwijs-gerelateerd aanbod en jeugdwelzijn

Datum: 29 november 2018

Oordeel: Goed onderbouwd

De referentie naar dit document is: Melody Amama (december 2018).

Databank effectieve jeugdinterventies: beschrijving 'JOIN us'. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut. Gedownload van www.nji.nl/jeugdinterventies.

Inhoud

Samenvatting	4
1. Uitgebreide beschrijving.....	5
Beschrijving interventie	
1.1 Doelgroep.....	5
1.2 Doel	5
1.3 Aanpak.....	6
2. Uitvoering	9
3. Onderbouwing	12
4. Onderzoek	16
4.1 Onderzoek naar de uitvoering.....	16
4.2 Onderzoek naar de behaalde effecten.....	17
5. Samenvatting Werkzame elementen	18
6. Aangehaalde literatuur.....	19

Samenvatting

JOIN us is een positieve aanpak ter preventie van pesten. Het programma richt zich op het creëren van een saamhorige klas waarin elke leerling zich gezien en geaccepteerd voelt. De tien lessen zijn bedoeld voor eerstejaars leerlingen van het regulier voortgezet onderwijs. Het programma gaat uit van een groepsdynamisch perspectief en de lessen spelen in op de groepsfases waarin de leerlingen zich bevinden. Door middel van interactieve spellen leren leerlingen elkaar beter kennen, waardoor zij een hechte klas vormen en op een progressieve manier de groepsfases doorlopen. De nadruk van het JOIN us-programma ligt op positieve samenwerkings- en vertrouwens oefeningen. De mentoren worden getraind om de lessen uit te voeren.

Doelgroep

JOIN us richt zich op eerstejaars leerlingen van het regulier voortgezet onderwijs tussen de 11 en 13 jaar.

Doel

Het doel is om een veilig klimaat in de klas te creëren, de saamhorigheid te vergroten en pesten zoveel mogelijk te voorkomen.

Aanpak

JOIN us start in de eerste weken van het nieuwe schooljaar. Het programma bestaat uit tien lessen die verdeeld zijn over het hele schooljaar. Op een positieve en speelse manier worden de waarden en normen binnen de klas bepaald. Leerlingen voeren opdrachten uit waarin zij samenwerken, elkaar interviewen, hun grenzen aangeven en elkaar feedback geven op hun kwaliteiten.

Materiaal

Voor de mentoren is een handboek ontwikkeld waarin tien lessen met saamhorigheidsspellen zijn uitgewerkt. Na een training ontvangen de mentoren dit handboek met een bijbehorende USB-stick met de bijlages. Een PowerPointpresentatie ondersteunt de training aan mentoren. Voordat de JOIN us-lessen beginnen, worden de ouders en verzorgers geïnformeerd middels een brief.

Onderbouwing

Het doel van JOIN us is om de leerlingen, pesters en slachtoffers, beter met elkaar om te laten gaan door middel van positieve samenwerkings- en vertrouwens oefeningen. Dit resulteert in een veilige en positieve leeromgeving waarin kinderen zich sociaal geaccepteerd voelen, zelfverzekerd zijn en waar gewenst gedrag gestimuleerd wordt (Olweus & Limber, 1999). Mentoren worden hiervoor getraind. Tijdens de lessen spelen de mentoren in op de verschillende groepsfases. Ook besteedt het programma veel aandacht aan kennisvergroting omtrent pesten. Door meer kennis te vergaren over het onderwerp reageren leerlingen anders op pesten en nemen docenten eerder initiatief om het pestgedrag te voorkomen of te stoppen (Polanin, Espelage, & Pigott, 2012).

Onderzoek

In 2014 is onderzoek verricht naar JOIN us. Dit onderzoek is verricht onder 106 leerlingen waarvan 51 leerlingen in de interventiegroep zaten en 55 in de controlegroep. De resultaten laten zien dat de leerlingen die de JOIN us-lessen hebben gevolgd zich minder buitengesloten voelen en met minder angst naar school gaan. De leerlingen vinden zelf dat zij medeleerlingen minder vaak pesten. Hieruit kan worden geconcludeerd dat het JOIN us-programma een positief effect heeft (Neuteboom & De Ruig, 2015).

1. Uitgebreide beschrijving

1.1 Doelgroep

Uiteindelijke doelgroep

Het JOIN us-programma is bedoeld voor eerstejaars leerlingen van het regulier voortgezet onderwijs. Deze leerlingen zijn tussen 11 en 13 jaar. JOIN us richt zich op alle leerlingen in de klas.

Intermediaire doelgroep

Er is geen intermediaire doelgroep.

Selectie van doelgroepen

Toelatingscriteria:

- De leerling is tussen 11 en 13 jaar.
- De leerling volgt het regulier voortgezet onderwijs.
- De leerling spreekt Nederlands.

Contra-indicaties:

- JOIN us is niet geschikt voor leerlingen van het speciaal onderwijs, omdat het niveau van het programma onvoldoende aansluit op het sociaal-emotionele en intelligentieniveau van de leerlingen.

Betrokkenheid doelgroep

In 2013 is een pilot van het programma uitgevoerd op het Montessori College in Bloemendaal. Leerlingen gaven tijdens de evaluevaluatie van de pilot aan dat zij in sommige lessen meer actief bezig wilden zijn. Ook de mentoren hebben hun ervaringen over de gekregen training en over de uitvoering van de JOIN-us lessen gedeeld met de ontwikkelaars. Naar aanleiding van deze feedback zijn de lessen aangepast, zodat er in elke les een interactief spel wordt uitgevoerd. Tevens is een langere tijd ingepland om de spellen uit te voeren zodat het spel meer aandacht krijgt. De training aan mentoren is teruggebracht van 4x3 uur naar 2x4 uur. De kernkwadranten- en rollenspellen zijn uit de training gehaald. De nadruk is meer komen te liggen op de uitvoering van de lessen en minder op de zelfreflectie van de mentoren.

In 2014 is het programma uitgevoerd op het Over Y College in Amsterdam. De feedback van mentoren en leerlingen was wederom reden om het programma aan te passen. De lessen zijn nog dynamischer ingericht. Zo zijn onder andere de spellen 'complimentenbal' uit les 5 en de 'minute to win it games' uit les 10 toegevoegd.

1.2 Doel

Hoofddoel

Het doel is om pesten in het regulier voortgezet onderwijs zo veel mogelijk te voorkomen door een veilig klimaat in de klas te creëren en saamhorigheid tussen de leerlingen in de klas te vergroten.

Subdoelen

De leerlingen zijn een hechte groep:

- Leerlingen voeren gezamenlijke taken en doelen uit.
- Leerlingen helpen elkaar wanneer dat nodig is.
- Leerlingen kunnen zich beter inleven in de ander.
- Leerlingen durven zich kwetsbaar op te stellen.
- Leerlingen kennen elkaar beter.

Het persoonlijk contact tussen leerlingen is vergroot:

- Leerlingen luisteren naar elkaar.
- Leerlingen laten elkaar uitpraten.
- Leerlingen delen eigen ervaringen.

- Leerlingen geven elkaar feedback.

Kennis over pesten is vergroot:

- Leerlingen weten de verschillende rollen van pesten.
- Leerlingen weten hoe zij zich kunnen wapenen tegen pesten.

JOIN us controleert of deze doelen worden bereikt door middel van vragenlijsten (zie bijlage 5 van het JOIN us-handboek) die halverwege en aan het einde van de lessenreeks worden afgenomen. Deze vragenlijsten worden door de leerlingen en mentor ingevuld.

1.3 Aanpak

Opzet van de interventie

De opzet van het JOIN us-programma kent zeven stappen:

1. Implementatie in het schoolbeleid.
2. Training aan mentoren.
3. Informeren van alle eerstejaars docenten en ouders en verzorgers.
4. Uitvoering van de eerste reeks van zes lessen. De lessen duren 45 minuten en worden wekelijks in het eerste kwartaal van het eerste schooljaar gegeven.
5. Tussenevaluatie.
6. Uitvoering van de tweede reeks van vier lessen. De lessen duren 45 minuten en worden wekelijks in het derde kwartaal van het eerste schooljaar gegeven.
7. Eindevaluatie.

Inhoud van de interventie

Stap 1. Implementatie in het schoolbeleid

De ontwikkelaars van JOIN us reiken een op maat gemaakt implementatieplan uit aan de betreffende school. Per school wordt gekeken op welke manier het JOIN us-programma het beste geïntegreerd kan worden. In het implementatieplan staan de doelen van het JOIN us-programma omschreven.

Stap 2. Training aan mentoren

De training aan mentoren is bedoeld voor mentoren van het eerste jaar van het regulier voorgezet onderwijs. De training wordt gegeven door twee ervaren trainers. De training bestaat uit twee dagdelen van vier uur. Beide trainingen zijn opgebouwd in drie fases (inleiding, theorie en uitvoering van de JOIN us-lessen). Aan het einde van de training zal één mentor de taak op zich nemen als aandachtfunctionaris. De aandachtfunctionaris is het aanspreekpunt voor andere mentoren die het JOIN us-programma uitvoeren en zal tijdens rapportvergaderingen het verloop van het programma aansturen en bespreken.

Stap 3. Informeren van alle eerstejaars docenten en ouders/verzorgers.

De aandachtfunctionaris brengt eerstejaars docenten tijdens een vergadering op de hoogte van het programma. Tevens houdt hij de bevindingen van het JOIN us-programma actueel. Dit doet hij door op de rapportvergaderingen het JOIN us-programma te bespreken en naar ervaringen van andere mentoren te vragen. Hij zal de mentoren erop attenderen de lessen in de juiste volgorde uit te voeren en een korte "samenvatting" na elke les te noteren (zie bijlage 1 van het handboek). Tot slot stelt hij de directie op de hoogte wanneer er opvallende of afwijkende informatie is.

Ouders en verzorgers worden geïnformeerd via een brief die door JOIN us is opgesteld en door de aandachtfunctionaris wordt verstuurd. In de brief worden de visie en het doel van JOIN us, de signalen van pesten en het programma omschreven. Wanneer ouders en verzorgers vragen hebben, kunnen zij deze aan de mentor stellen.

Stap 4. Uitvoering van de eerste reeks JOIN us-lessen

De mentoren voeren de lessen uit aan de hand van de training en het handboek van JOIN us. Na elke les noteren mentoren feedback op het bijgeleverde formulier (zie bijlage 1 van het handboek). Op het formulier schrijven zij de datum en of de lesdoelen behaald zijn, waar zij het meest tevreden over zijn

en eventuele verbeterpunten. Het formulier wordt tijdens de tussenevaluatie en eindevaluatie besproken. In het handboek staan de volgende lessen beschreven.

Les 1: Doel: Kennismaking met JOIN us en elkaar. De les begint met een uitleg van de mentor over JOIN us, gevolgd door een korte interactieve warming-up: "ik houd van...". Hierbij staat één leerling op en maakt de stelling af. De leerlingen die dit ook vinden, staan ook op zodat overeenkomsten inzichtelijk worden. Tot slot interviewen leerlingen elkaar om meer van elkaar te weten te komen.

Les 2: Doel: Inzicht in groepsnormen en -waarden en in het ontstaan van roddels. De leerlingen voeren een spel uit waarbij zij in een kring zitten en een lange zin wordt door gefluisterd. De laatste leerling zegt de zin hardop. De zin zal anders luiden dan die is ingefluisterd. Op deze manier ervaren de leerlingen hoe ruis in de communicatie kan ontstaan. Daarna stellen de leerlingen klassikaal een contract op met regels hoe zij binnen en buiten de klas met elkaar om wensen te gaan.

Les 3: Doel: Contact maken en inzicht krijgen in de vormen en rollen van pesten. De leerlingen voeren een interactief spel uit. Zij lopen door de klas en op de instructie van de mentor moeten zij op verschillende manieren contact met elkaar maken. Tijdens de nabespreking wordt besproken wat afwijzing met iemand doet. Hierop volgend bekijken zij korte fragmenten van de televisieserie Spangas waarin gepest wordt. Na elk fragment discussiëren de leerlingen over de verschillende manieren van pesten.

Les 4: Doel: Saamhorigheid creëren en elkaar vertrouwen. Eerst voeren de leerlingen een interactief spel uit waarbij de klas in drie groepen wordt verdeeld. Elke groep dient om de beurt gedurende vijf seconden één gezamenlijke tekening te maken zonder te communiceren. Nadat iedereen twee keer aan beurt is geweest, wordt de opdracht besproken. Daarna doen zij een vertrouwensoefening waarbij de ene leerling de andere leerling geblinddoekt door het lokaal leidt. Ook deze oefening wordt nabesproken.

Les 5: Doel: Bewust zijn van eigen en andermans kwaliteiten. De leerlingen voeren in drie groepen een spel uit waaruit blijkt of zij de kwaliteiten uitstralen die zij denken te beheersen. Dit doen ze door hun eigen kwaliteiten te noteren die bevestigd moeten worden door medeleerlingen uit hun groep. Tot slot vullen de leerlingen en de mentor een vragenlijst in (zie bijlage 5 van het JOIN us-handboek). Dit wordt aan het einde van de lessenreeks nog eens gedaan. Deze resultaten maken inzichtelijk of het JOIN us-programma werkzaam is en of er eventuele aanpassingen nodig zijn.

Les 6: Doel: Leerlingen geven hun mening en komen voor zichzelf op. De leerlingen voeren een spel uit waarbij zij hun persoonlijke grens aangeven en doelen stellen met betrekking tot hun gedrag in de klas. Twee leerlingen gaan voor elkaar staan en geven om de beurt hun grens aan als de andere persoon te dichtbij komt. Daarna bespreken zij de eerste reeks JOIN us-lessen na. Tot slot kiezen de leerlingen uit het contract van de tweede les één punt dat ze nog verder willen verbeteren.

Stap 5. Tussenevaluatie

De twee JOIN us-trainers zullen samen met de mentoren de eerste reeks lessen evalueren. Mentoren noteren na elke les de datum, of de lesdoelen zijn behaald, waar zij het meest tevreden over zijn en eventuele verbeterpunten. Deze punten worden samen besproken. De JOIN us-trainers kunnen op deze manier nagaan of de lessen op de voorgeschreven wijze zijn uitgevoerd. Tevens kunnen mentoren vragen stellen aan de trainers over de uitvoering van de nieuwe reeks lessen en kunnen zij feedback geven. De tussenevaluatie vindt plaats op school, bijvoorbeeld tijdens een vergadering.

Stap 6. Uitvoering van de tweede reeks lessen

Les 7: Doel: Inzicht in hoe de klas met elkaar omgaat. De mentoren bespreken het contract dat ze hebben opgesteld tijdens de tweede les van de eerste reeks. Leerlingen hebben zichzelf tijdens les 6 een score gegeven ten opzichte van deze regels. De mentor kijkt samen met de klas naar het contract

dat in les 2 gemaakt is. Door het stellen van verdiepende vragen, samenvatten en op zoek gaan naar overeenkomsten en verschillen maakt de mentor inzichtelijk hoe de klas nu met elkaar omgaat. Mogelijk komen er extra aanvullingen op het contract.

Les 8: Doel: Saamhorigheid creëren. De leerlingen worden in drie groepen verdeeld. Iedereen moet iets op een kaartje schrijven wat de rest van de klas nog niet van hem weet. Spelenderwijs komen de leerlingen erachter van wie dit is. Daarna maakt de mentor vier groepjes. Iedereen krijgt tien minuten de tijd om een logo te bedenken en te tekenen hoe zij de klas zien. Uiteindelijk kiezen ze één logo dat symbool staat voor de klas.

Les 9: Doel: Leerlingen durven zich kwetsbaar op te stellen en vormen een groep. Tijdens de eerste opdracht staat een leerling op en zegt: 'Ik ben... Iedereen die dit ook is of vindt, sta op'. Iedere leerling die het met de stelling eens is, staat ook op. Zo ervaren leerlingen wat ze gemeen hebben en waar ze in verschillen. Tot slot geven zij elkaar feedback door positieve eigenschappen van elkaar op te schrijven en met elkaar te delen.

Les 10: Doel: Een terugblik en een leuke interactieve afsluiting van de JOIN us-lessen. In het eerste gedeelte van de les worden de JOIN us-lessen geëvalueerd door de leerlingen een viertal vragen te laten beantwoorden. De vragen gaan over de belevenis van verschillende facetten van het programma. De leerlingen en de mentoren vullen de vragenlijsten in (zie bijlage 5 van het JOIN us-handboek). Dit formulier wordt overhandigd aan de JOIN us-trainers zodat zij de resultaten kunnen vergelijken met de vragenlijsten uit les 5. Op deze manier wordt inzichtelijk wat de resultaten van de lessen zijn. Tot slot voeren de leerlingen korte, zeer actieve samenwerkingsspellen uit.

Stap 7. Eindevaluatie

Het feedbackformulier (zie bijlage 1 van het handboek) dat door de mentor na elke les is ingevuld, wordt per mail verzonden naar de trainers. De trainers geven hier per mail een reactie op. Wanneer er afwijkende informatie of feedback is ingevuld, neemt een JOIN us-trainer telefonisch contact op. Mogelijk verwerken de JOIN us-trainers deze feedback in een volgende training.

2. Uitvoering

Materialen

Voor de uitvoering is een handboek beschikbaar waarin de lessen staan beschreven.

Tijdens de JOIN us-lessen wordt oefening 3.2 ondersteund door middel van een filmfragment over pesten uit Spangas. Ook heeft de mentor kaartjes met daarop verschillende kwaliteiten beschreven.

Leerlingen spelen hiermee het kwaliteitspel.

Training aan mentoren

- Handleiding voor training aan mentoren.
- PowerPoint: de training aan mentoren wordt ondersteund met een PowerPointpresentatie.
- Vragenlijsten: mentoren vullen na afloop van de gekregen training (zie bijlage 5 van de training aan mentoren) een evaluatieformulier in. Tevens geven zij feedback per JOIN us-les (zie bijlage 1 van het handboek). Met de gekregen feedback blijft JOIN us zich ontwikkelen.

Ouders/verzorgers

- Brief: ouders en verzorgers worden door middel van een brief op de hoogte gebracht van het JOIN us-programma. Daarnaast worden in de brief de mogelijke signalen van pesten beschreven en de stappen die zij kunnen ondernemen wanneer zij vermoedens hebben over pestgedrag.

Beleid

- Beleidsplan: JOIN us biedt de school een beleidsplan aan. Hierin staat beschreven hoe het JOIN us-programma geïmplementeerd dient te worden.

Overig

- website
- visitekaartjes

Locatie en type organisatie

Het JOIN us-programma wordt op scholen voor regulier voortgezet onderwijs uitgevoerd. Het is van belang dat tafels en stoelen aan de kant kunnen worden gezet in het lokaal waar de spellen worden gegeven. De training aan mentoren wordt ook in een klaslokaal gegeven. Op deze manier kunnen de mentoren op dezelfde manier de spellen uitvoeren zoals zij dat met hun klas gaan doen.

Opleiding en competenties van de uitvoerders

Mentoren voeren het JOIN us-programma uit. De mentoren moeten minimaal een mbo-niveau hebben. Voor een optimaal resultaat wordt van de mentoren de volgende competenties gevraagd:

- In staat zijn om een les goed voor te bereiden, eigen te maken en op een positieve manier neer te zetten.
- Een brede kennis van pesten.
- Het vermogen om pesten te signaleren en hier adequaat op te reageren.
- In staat zijn om een groep te leiden, leerlingen positief te benaderen en ruimte te creëren voor de eigen inbreng van leerlingen.
- Een gemotiveerde, geïnteresseerde, betrokken, oprechte, enthousiaste en empathische houding kunnen aannemen.
- Openstaan voor vragen van ouders, verzorgers en leerlingen.
- Het vermogen om te reflecteren en moeilijkheden bespreekbaar te maken.

Voor de uitvoering van de JOIN us-lessen is een training vereist. De training is in drie fases opgebouwd: inleiding, theorie en uitvoering van de spellen. De mentoren worden getraind op de volgende aspecten:

- groepsdynamica binnen de klas;
- veiligheid;
- het puberbrein;

- pesten;
- uitvoering JOIN us-lessen.

De training aan mentoren bestaat uit twee dagen van vier uur en is opgebouwd als volgt:

Dag 1

1. Kennismaking en visie van JOIN us.
2. Informatie: rol van de mentor, verschillende fases en de veiligheid binnen een groep.
3. Uitvoering van de JOIN us-spellen: mentoren krijgen handvatten en tips.

Dag 2

1. Terugblikken naar de vorige training.
2. Informatie: signalen van pesten en hoe hier adequaat op te reageren. Hoe en wanneer worden ouders geïnformeerd en hoe wordt verdere hulp geboden.
3. Uitvoering van de JOIN us-spellen: mentoren krijgen handvatten en tips.

Kwaliteitsbewaking

Er zijn verschillende manieren om de kwaliteit van het JOIN us-programma te waarborgen.

Training aan mentoren:

- Na de training aan mentoren vullen mentoren een evaluatieformulier in (zie bijlage 5 van de training aan mentoren). Hierin geven zij aan hoe zij de training hebben ervaren. Bij terugkerende feedback wordt gekeken of een wijziging in de training nodig is.

JOIN us-lessen:

- Mentoren geven na elke les een korte feedback of het lesdoel behaald is, eventuele verbeterpunten en noteren de datum (zie bijlage 1 van het handboek). Hierdoor is inzichtelijk of het JOIN us-programma op juiste volgorde wordt uitgevoerd en kan de feedback bij de tussen- en eindevaluatie besproken worden.
- Tijdens les 5 en les 10 vullen leerlingen en mentoren een vragenlijst in (zie bijlage 4 van het JOIN us-handboek). In deze vragenlijsten zijn de doelen van JOIN us verwerkt. Naast het feit of het doel behaald is, kan JOIN us met deze gegevens het programma door blijven ontwikkelen.

Contactmomenten:

- Mentoren kunnen per email of telefonisch contact opnemen met de JOIN us-trainers. Zij zullen binnen 24 uur antwoord geven op de vragen.
- Tussenevaluatie. Na les 6 vindt een evaluatie plaats tussen de mentoren en de JOIN us-trainers. De feedback van bijlage 1 van het handboek wordt besproken. Wanneer er een negatief resultaat naar voren komt uit de vragenlijsten die ingevuld zijn na les 5, zullen de JOIN us-trainers bijlage 3 van de training aan mentoren als vangnet bespreken.
- Eindevaluatie. De vragenlijsten die de leerlingen in les 10 hebben ingevuld, worden naar de JOIN us-trainers gestuurd die deze vervolgens met de vragenlijsten uit les 5 verwerken in grafieken. De JOIN us-trainers geven per mail antwoord of telefonisch wanneer er afwijkende informatie is .

Schoolbrede aanpak:

- Het JOIN us-programma wordt uitgevoerd in overleg met de directie. De directie is op de hoogte van de inhoud van het programma en zal tijdens de tussenevaluatie aanwezig zijn. De aandachtsfunctionaris stelt de directie op de hoogte wanneer er opvallende of afwijkende informatie is.
- In de informatiebrief aan ouders staan de signalen die erop wijzen dat hun kind pest of gepest wordt. Ook staat in de brief beschreven dat zij contact kunnen opnemen met de mentor.
- Eerstejaars docenten hebben de mogelijkheid om het JOIN us-programma in te zien.
- Alle brugklassen zullen tegelijk starten met het JOIN us-programma.
- De aandachtsfunctionaris zal de taak op zich nemen om andere docenten op de hoogte te brengen van het JOIN us-programma. Tevens zorgt deze persoon ervoor dat tijdens vergaderingen de bevindingen omtrent het JOIN us-programma worden besproken.

Randvoorwaarden

Het JOIN us-programma heeft alleen een kans van slagen als aan de volgende randvoorwaarden wordt voldaan:

- Scholen dienen het JOIN us-programma te implementeren in de school met behulp van het beleidsplan.
- Mentoren moeten de ruimte krijgen om de JOIN us-training te volgen.
- Mentoren moeten tijd krijgen om de JOIN us-lessen tijdens een lesuur uit te voeren.
- Mentoren moeten de mogelijkheid hebben om de bijlage die bij een les hoort, uit te printen.
- Mentoren dienen de JOIN us-lessen uit te voeren zoals deze vermeld staan in het handboek.

Implementatie

De ontwikkelaars van JOIN us reiken een beleidsplan uit aan de school met een op maat gemaakt implementatieplan (zie beleidsplan, 2017). Per school wordt gekeken op welke manier het JOIN us-programma het beste geïntegreerd kan worden. In het implementatieplan staan de doelen van het JOIN us-programma omschreven.

Kosten

Personele uren: De directie investeert over het gehele schooljaar in totaal vier uur:

- Uitleg van het JOIN us-programma en kennismaking; 60 min.
- Bestuderen van het JOIN us-programma; 30 min.
- Mentoren op de hoogte brengen en mentoren inplannen voor de training; 30 min.
- Jaarlijks een tussenevaluatie inplannen; 15 min.
- Jaarlijks is de directie samen met de JOIN us-trainers aanwezig bij de tussenevaluatie die plaatsvindt tijdens een vergadering; 90 min.
- Jaarlijks is er per mail een eindevaluatie; 15 min.

De mentoren investeren over het gehele schooljaar in totaal 21 uur:

- Training aan mentoren; 8 uur.
- Jaarlijkse tussenevaluatie; 1,5 uur.
- Jaarlijkse eindevaluatie; 0,5 uur.
- Voorbereiding en uitvoering; 10 uur.
- Jaarlijkse rol aandachtsfunctionaris; tussen- en eindevaluatie sturen naar de JOIN us-trainer; 1.5 uur.

Een tweedaagse training (twee keer vier uur) voor maximaal tien personen kost €3350,- per training (exclusief btw). Trainers van JOIN us komen naar de locatie van de school. Indien de school een extra bezoek van een JOIN us-trainer wil, kost dit €100,- per uur. Er wordt minimaal anderhalf uur in rekening gebracht. Vervoerskosten boven de 25 kilometer bedragen €0,60 per kilometer. De kosten voor het jaarlijks gebruik van de JOIN us-lessen, de tussenevaluatie (op locatie) en schriftelijke eindevaluatie bedraagt €850,-.

Daarnaast is er de optie voor een opfriscursus van vier uur voor €1500,- (exclusief btw).

3. Onderbouwing

Probleem

JOIN us heeft als doel pesten te voorkomen. Pesten kan gedefinieerd worden als een stelselmatige vorm van agressie waarbij een persoon of meerdere personen een zwakker persoon verbaal, non-verbaal of relationeel duperen en buiten een groep sluiten. Hierbij kan gedacht worden aan duwen, slaan, schelden, schoppen, roddelen of sociaal isoleren. De pester (dader) opereert vaak in groepsverband en is fysiek en verbaal sterker dan het slachtoffer. Herhaaldelijk duperen en een ongelijkwaardige machtsverhouding zijn de kernaspecten van pesten (Berger, 2007). Een vrij nieuwe vorm van pesten is cyberpesten. Bij cyberpesten worden sociale media gebruikt om het slachtoffer kwetsende of bedreigende teksten of foto's toe te sturen, buiten groepen te sluiten of virussen toe te sturen (Van Rooij & Van den Eijnden, 2007).

Ondanks dat er vanaf 2005 een daling heeft plaatsgevonden van vijftien procent van kinderen die pestgedrag vertonen, komt pesten zeker op het voortgezet onderwijs nog regelmatig voor (De Looze et al., 2014). Uit het onderzoek Health Behaviour in School-aged Children (een landelijk scholierenonderzoek naar de gezondheid en het welzijn van scholieren) uit 2013 blijkt dat 22 procent van de leerlingen in het voortgezet onderwijs incidenteel pest en dat vijf procent van de leerlingen structureel pest (HBSC, 2013). Daar moet bij vermeld worden dat er waarschijnlijk sprake is van sociaal wenselijke antwoorden en dat het percentage leerlingen dat structureel pest hoger ligt dan gerapporteerd wordt (Van de Mortel, 2008). Verder laat het HBSC-rapport uit 2013 zien dat jongens tweemaal zoveel pesten als meisjes, dat één op de veertien leerlingen gepest wordt en dat vmbo-leerlingen vaker het slachtoffer zijn van pesten dan havo- of vwo-leerlingen. Ook zijn leerlingen met een lage of middelmatige sociaaleconomische status vaker het slachtoffer van pesten dan leerlingen met een hoge sociaaleconomische status (De Looze et al., 2014; Veenstra et al., 2005). Het HBSC-rapport van 2013 laat ook zien dat pestgedrag sterk stijgt rond het dertiende levensjaar en de jaren daarna stabiel blijft. Op deze leeftijd gaan kinderen naar het voortgezet onderwijs en daarom is dit een goed moment om in te grijpen en pesten te voorkomen.

Pesten heeft voor het slachtoffer en de dader negatieve gevolgen. Voor het slachtoffer zijn er verhoogde risico's op een laag zelfbeeld, angst en depressie en de dader loopt een verhoogd risico op agressie, sociale problemen, delinquent gedrag, criminaliteit en alcoholmisbruik (Kumpulainen, 2013; Reijntjes, Kamphuis, Prinzie & Telch, 2010; Veenstra et al., 2005; Shin Kim, Leventhal, Koh, Hubbard & Boyce, 2006). Voor het slachtoffer geldt dat pesten ook geassocieerd kan worden met suïcidaliteit (Bauman, Toomey & Walker, 2013). Pesten is een belangrijke reden waarom kinderen zich niet veilig voelen in de klas (Boulton et al., 2009).

Oorzaken

Kenmerken van de gepesten en de pesters

Leerlingen die afwijkend gedrag laten zien, anders zijn qua kleding en spraak en onzeker of introvert zijn, lopen risico om gepest te worden (Frisén, Holmqvist, & Oscarsson, 2008; Hamarus & Kaikkonen, 2008; De Rosier & Mercer, 2009; Thornberg, 2011). Leerlingen die pesten kunnen cognitieve problemen, gedragsproblemen en een problematische thuissituatie als kenmerken hebben. Ook willen ze vaak populair worden gevonden.

Het groepsvormingsproces

Op het moment dat een groep ontstaat, wordt in grote lijnen bepaald hoe de leerlingen met elkaar zullen omgaan. Dit werkt langere tijd door in het groepsproces (Emmerechts, 2001). De impact van groepsvormingsprocessen maakt de overgang naar de middelbare school een vergroot risico voor leerlingen om te pesten (Taal & Poleij, 2011; Van der Meer, 2002). Het pesten neemt in die overgang vaak (tijdelijk) toe. Het is dus van belang na te gaan hoe groepsprocessen in het onderwijs verlopen en welke factoren in die processen kunnen bijdragen aan het ontstaan of tegengaan van pesten.

Weisfelt (2011) onderscheidt in een groepsvormingsproces vier fasen: veiligheid, experiment, grenzen en macht .

In de eerste fase (veiligheid) zijn de leerlingen vooral bezig elkaar te leren kennen en een plek in de groep te verwerven (Weisfelt & Van Anandel, 2005). Een factor die in deze fase bijdraagt aan het ontstaan van pesten is de angst om buiten de groep te vallen (Weisfelt, 2011). Een beschermende factor is sturing (Tuckman, 1965; Van der Meer, 2002; Weisfelt, 2011). Volgens Weisfelt (2011), Van Anandel (2005) en Remmerswaal (2006) valt het meeste rendement te behalen wanneer tijdens de eerste groepsfase een mentor de groep stuurt.

In de tweede fase (experiment) staat de groep voor de taak om overeenstemming over doelen, normen en waarden en omgangregels te bereiken. Een risicofactor die de groepsleden moeten overwinnen is de angst voor sociale uitsluiting indien ze geen andere leerlingen vinden waarmee zij aansluiting vermoeden (Weisfelt, 2011). De mentor kan de groep in deze fase beschermen tegen pesten door onderwerpen aan te snijden die niemand persoonlijk raken, waardoor leerlingen meer raakvlakken kunnen zien bij een ander.

In de derde fase (grenzen) voelen leerlingen zich steeds meer op hun gemak en stellen ze zich meer open. Volgens Weisfelt (2011) wordt in deze fase het vertrouwen in elkaar uitgebouwd en tast de groep grenzen af. Een risicofactor voor pestgedrag in deze fase is het ontstaan van subgroepen die zich tegen elkaar afzetten. Een beschermende factor hiervoor is de groep zich zo te laten blootgeven dat de leden autonoom kunnen zijn, maar dat de groep wel als geheel wordt ervaren. De groepsleden hebben dan geen subgroepen nodig om de eigen identiteit te bevestigen.

In de vierde groepsfase (macht) komt steeds meer energie vrij voor het uitvoeren van de groepsopdracht en het realiseren van de doelen van de groep. Iedereen weet wat hem of haar te doen staat en de verschillen tussen de leerlingen worden steeds duidelijker. Deze fase is voor leerlingen in de brugklas lastig te bereiken, mede doordat de groep zich nooit verder kan ontwikkelen dan het merendeel van de leden toestaat (Weisfelt, 2011). Risicofactor is dat de leerlingen macht uitoefenen bij het uitvoeren van een opdracht. Wanneer dit gebaseerd is op angst wordt de groep gefrustreerd. Een bijbehorend risico is dat de groep een zondebok kiest die het object van deze gevoelens is. Een beschermende factor is te zorgen dat de leerling die de zondebok is in staat is zichzelf te laten zien en in deze zelfonthulling ook zijn zelfgevoel kan bewaren. Op die manier zal hij of zij een steeds beter gewaardeerd groepslid worden.

Aan te pakken factoren

Een eerste aan te pakken factor is de angst om buiten de groep te vallen. JOIN us stelt als doel dat leerlingen een hechte groep zijn (Weisfelt, 2011; Neuteboom & De Ruig, 2015). De subdoelen dat leerlingen gezamenlijke taken en doelen uitvoeren, zich kwetsbaar durven op te stellen en elkaar beter kennen, dragen hieraan bij.

Voor het overwinnen van de angst om geen aansluiting te vinden bij andere leerlingen (een tweede aan te pakken factor) stelt JOIN us als doel om het persoonlijke contact tussen de leerlingen te vergroten. Subdoelen hierbij zijn: naar elkaar luisteren, elkaar laten uitpraten, ervaringen delen en elkaar feedback geven.

Een derde aan te pakken factor is het ontstaan van subgroepen die zich tegen elkaar afzetten. JOIN us stelt daarom als doel dat de kennis van leerlingen over pesten wordt vergroot zodat zij de verschillende rollen van pesten kennen en weten hoe zij kunnen handelen als pestgedrag in hun klas voorkomt.

Verantwoording

In het onderzoek van Olweus (2005) wordt beschreven dat voor een juiste implementatie van een antipestpreventieprogramma een tweedaagse training gevolgd dient te worden met trainers die in direct contact staan met de leerlingen. De tweedaagse JOIN us-training wordt gegeven aan de mentoren die de vergaarde kennis toepassen in hun klas. Mentoren hebben de meeste invloed op het succes van het preventieprogramma. Zij zijn immers een groot gedeelte van de tijd aanwezig in de klas, hebben meer verantwoordelijkheid voor die klas en hebben op deze manier de meeste invloed op het groepsproces (Olweus & Limber, 1999).

Mentoren zullen ouders en verzorgers door middel van een informatiebrief op de hoogte brengen van het JOIN us-programma. Het is van belang dat ouders en verzorgers concrete en bruikbare informatie krijgen omtrent pesten (Rooijen-Mustsaers, Und, Wieke, & Daamen, 2015). Op deze manier kunnen zij de mentor inlichten over het pestgedrag van hun kind of de slachtofferrol waarin hun kind zich bevindt. In de brief staat uitleg over JOIN us, het doel van het programma en de signalen die erop kunnen wijzen dat hun kind pest of gepest wordt. De informatiebrief is samengesteld op basis van informatie van Olweus en Limber (1999).

Uit het onderzoek van Neuteboom en De Ruig (2015) blijkt dat JOIN us effectief is voor preventie van pesten. Doordat gewerkt wordt aan een hechte groep, het vergroten van persoonlijk contact en het verhogen van de kennis van pesten gingen leerlingen met minder angst naar school, sloten zij andere leerlingen minder buiten, werden zij minder buiten gesloten, voelden ze zich meer betrokken bij elkaar en wordt er minder gepest in de klas.

JOIN us vergroot de kennis omtrent pesten. Tijdens les 3 bekijken leerlingen korte fragmenten van de televisieserie Spangas waarin gepest wordt. Na elk fragment volgt een korte discussie over de verschillende manieren van pesten. Op deze manier worden de rollen, van pester en slachtoffer, interactief en uitgebreid behandeld. Leerlingen krijgen tips als: niet meelopen, het gedrag afwijzen, pestgedrag kenbaar maken aan medeleerling en/of docent en zich durven verdedigen (Olweus, 2005). Op deze manier kunnen zij adequaat reageren als zij pestgedrag opmerken. Om tijdig te kunnen ingrijpen, is het van belang dat docenten de verschillende vormen van pesten herkennen (Adigüzel, Buis, Heuvelman & Gotink, 2012). Deze thema's zullen centraal staan tijdens de tweede trainingsdag voor mentoren.

Door in te spelen op de groepsdynamica wordt het persoonlijk contact tussen leerlingen vergroot en een hechtere groep gecreëerd (Weisfelt, 2011). De opbouw van de JOIN us-lessen is gebaseerd op de groepsfasen van Weisfelt (2011): veiligheid, experiment, grenzen en macht. Volgens Weisfelt (2011) dient, voor het creëren van een hechte klas en meer betrokkenheid, gewerkt te worden aan saamhorigheid. De leerlingen worden uitgedaagd zich kwetsbaar op te stellen. In de lessen van JOIN us zit een didactische opbouw waardoor de lessen geleidelijk aan steeds intensiever en uitdagender worden. Van de leerlingen wordt op sociaal en emotioneel vlak dus steeds meer gevraagd.

De eerste fase (veiligheid) van JOIN us wordt gestart in de eerste weken van de brugklas in het regulier voortgezet onderwijs. Tijdens les 1 leren leerlingen elkaar beter kennen met het spel 'ik houd van...' en door elkaar te interviewen. Zo worden overeenkomsten tussen de leerlingen zichtbaar en wordt tevens het persoonlijk contact vergroot. Leerlingen laten elkaar uitpraten, luisteren naar elkaar en leren elkaar beter kennen. JOIN us instrueert de mentoren hier een leidinggevende rol aan te nemen gericht op het creëren van veiligheid.

In de tweede fase (experiment) is de docent voor veel leerlingen een voorbeeld wiens gedrag zij respecteren en willen imiteren (Olweus & Limber, 1999). Tijdens de training leren mentoren in deze fase adequaat op pestgedrag te reageren.

Het is van groot belang dat de leerlingen zich betrokken voelen bij en input kunnen geven over het ontwerp van het klassikale contract. De leerlingen worden gedurende de JOIN us-lessen actief

herinnerd aan het contract met normen en waarden dat in les 2 is opgesteld. Ze worden gestimuleerd hierop te reflecteren en het contract verder te internaliseren (Gay & Kirkland, 2003). Les 2 tot en met 5 spelen zich af in fase 2. De lessen zijn gericht op interactief contact, kennis over pesten, vertrouwensoefeningen en positieve feedback geven op elkaars kwaliteiten. JOIN us instrueert de mentoren om in deze fase een begeleidende leiderschapsrol aan te nemen. De leider blijft de groep uitnodigen en stimuleren om elkaar te leren kennen (Weisfelt, 2011) en zal duidelijke grenzen stellen en regels hanteren.

De derde fase (grenzen) bestaat uit de lessen 6 tot en met 10. Deze lessen zijn gericht op een eigen mening geven, reflecteren, zelfontwikkeling en het kwetsbaar opstellen. Door de verdieping in de JOIN us-lessen zal in fase 3 meer van de leerlingen gevraagd worden. In les 6 ondervinden leerlingen aan de hand van een spel waar hun persoonlijke ruimte ligt en hoe zij hun grenzen kunnen aangeven. Twee leerlingen staan tegenover elkaar en geven om de beurt hun grens aan als de andere persoon te dichtbij komt. Op deze manier luisteren leerlingen naar elkaar en komen ze voor zichzelf op. Tijdens de nabespreking zullen zij over hun eigen ervaringen praten. In les 7 zullen zij reflecteren op een leerdoel dat in les 6 is ingevuld. Zij ontvangen feedback van medeleerlingen op de 'top, tip, top'-manier. Hierbij geven leerlingen hun eigen mening, praten zij over hun houding en verplaatsen zij zich in de ander. Dit zorgt voor diepgang en vertrouwen in elkaar. De mentor zal de interactie tussen de leerlingen stimuleren en hen individueel begeleiden daar waar nodig.

In de vierde groepsfase (macht) stellen de leerlingen zich kwetsbaar op door een persoonlijke en onbekende gebeurtenis te vertellen. De mentor houdt zich afzijdig en stuurt alleen bij op de bevordering van gevoelens van erkenning in de eigen kwaliteiten als dat nodig is.

4. Onderzoek

4.1 Onderzoek naar de uitvoering

- A) Melody Amama & Valerie Bas (2013, 2014). *Behoeftanalyse op vier verschillende scholen en een procesevaluatie van een pilot op de Montessorischool, te Aerdenhout*. Betreft een niet-gepubliceerde publicatie.
- B) Er is een behoeftanalyse uitgevoerd op vier scholen. Op een van die scholen, Montessori te Aerdenhout, is ook een procesevaluatie (pilot) uitgevoerd. Voor de behoeftanalyse zijn op vier scholen mondelinge interviews afgenomen met de zorgcoördinator. Alle gegevens zijn bijgehouden in een logboek.
De procesevaluatie van de pilot bestond uit een docentent training van vier dagdelen van drie uur. De evaluatiemomenten hebben plaatsgevonden tussen training 2 en 3 en aan het einde van de docentent training. Tijdens training 1 en 4 deden twaalf docenten mee, waaronder zeven mentoren. Tijdens training 2 en 3 deden alleen de zeven mentoren mee die de les daadwerkelijk in praktijk gingen brengen.
- C) De resultaten van de behoeftanalyse:
- Scholen zijn geïnteresseerd in de klassikale en positieve aanpak ter preventie van pesten.
 - Extra verdieping in het onderwerp pesten.
 - Niet alleen richten op de pester.
 - Eenduidig werken vanuit de mentoren en het management.
 - Duidelijke structuur en tools om mee te werken.

De resultaten van de procesevaluatie (pilot):

- De JOIN us-trainers hebben zich laten leiden door de wens van de school dat tijdens training 1 en 4 alle eerste- en tweedejaars mentoren en docenten aanwezig waren. Dit had een negatief effect op de mentoren die de JOIN us-lessen in de praktijk zouden brengen. Voortaan is de keuze dat alleen de mentoren deel mogen nemen die ook daadwerkelijk de JOIN us-lessen gaan uitvoeren. Hierdoor is de benaming van 'docentent training' veranderd in 'training aan mentoren'.
- Een deel van de theorie was een herhaling en te oppervlakkig voor de mentoren en docenten. JOIN us heeft de reflectie op eigen handelen in de vorm van het kernkwadranten- en rollenspellen eruit gehaald. Hierdoor is meer ruimte ontstaan voor verdieping in de theorie van groepsdynamica binnen de klas, veiligheid, het puberbrein en de verschillende vormen en rollen van pesten.
- Er stonden spelfouten in de PowerPoint. JOIN us laat nu alle verslagen door een extern bureau nakijken op spelling.
- De mentoren waren positief over het handboek. Zij vonden het handboek bruikbaar, duidelijk, concreet en gemakkelijk te gebruiken. Zij gaven aan zin te hebben om de JOIN us-lessen uit te voeren.
- Leerlingen reageerden positief op het programma. De leerlingen gaven alleen aan dat zij graag actiever bezig wilden zijn. In elke JOIN us-les is nu een interactief spel verwerkt.
- De mentoren hebben het JOIN us-handboek niet uitgevoerd zoals was voorgeschreven. JOIN us heeft daarom de randvoorwaarde gesteld dat de mentoren na elke les een feedbackformulier in dienen te vullen met de datum van uitvoering, of het doel behaald is en of er verbeterpunten zijn (zie bijlage 1 van het handboek).

4.2 Onderzoek naar de behaalde effecten

A) Neuteboom, E., & De Ruig, R. (2015). *Een onderzoek naar de invloed van een antipestprogramma binnen de les lichamelijke opvoeding*. Het betreft een niet-gepubliceerd onderzoek.

B) Evelien Neuteboom en Roy de Ruig hebben onderzocht hoe JOIN us van invloed is op het pestgedrag van brugklasleerlingen in het voortgezet onderwijs. Voor dit onderzoek zijn 106 vmbo-tl brugklasleerlingen ($N=106$) als proefpersonen gebruikt, waarvan 55 leerlingen (twee klassen) de controlegroep vormden. De andere 51 leerlingen (ook twee klassen) werden ingedeeld in de interventiegroep.

Voor de meetinstrumenten is gebruikgemaakt van een zelfontworpen gevalideerde vragenlijst en een observatielijst. De antwoorden bestonden voornamelijk uit ordinale meetschalen (Likert Scale): altijd, vaak, regelmatig, soms of nooit. Overige vragen werden via een gemiddelde weergegeven (een getal van 1 tot en met 10).

Voor dit onderzoek is gekeken naar het verschil in pestgedrag binnen de klas tussen de interventie- en de controlegroep na een lessenreeks van tien bijeenkomsten. Het verschil in pestgedrag binnen de klassen tussen de interventie- en de controlegroep is gemeten met de antwoorden van de nameting. Om de nulhypothese wel of niet te verwerpen, is naar de bijbehorende p-waarde (significantie) gekeken. In dit onderzoek is tweezijdig getest. De nulhypothese die hieraan gekoppeld is, gaat ervan uit dat er geen verschil in pestgedrag is in de klas tussen de interventie- en de controlegroep nadat de tien lessen zijn doorlopen.

C) Het onderzoek toont aan dat na het volgen van de lessen in de twee klassen van de interventiegroep significant minder werd gepest dan in de controlegroep. Verder gingen leerlingen minder met angst naar school, sloten zij andere leerlingen minder buiten, werden zij minder buiten gesloten en voelden ze zich meer betrokken bij elkaar. Bij de interventiegroep is geen significante verandering opgetreden op de vragen of de leerlingen zich onveilig voelen in de klas en over het contact met de leerkracht. Dat het contact met de leerkracht niet is veranderd, kan wellicht te wijten zijn aan het feit dat het antipestprogramma niet door de mentor zelf is uitgevoerd.

Bij de controlegroep was alleen een positief significant resultaat bij de vraag of zij zich onveilig voelden binnen de klas.

5. Samenvatting Werkzame elementen

Inhoudelijke werkzame elementen (theoretisch)

- Kennis over pesten vergroten voor leerlingen, mentoren en ouders/verzorgers.
- Tweedaagse training aan mentoren.
- Mentoren spelen
 - in op de verschillende groepsfases.
- Leerlingen voelen zich verantwoordelijk voor de groepsnormen en -waarden.
- Positieve samenwerkings- en vertrouwens oefeningen.
- Vergroten van persoonlijk contact.
- Stimuleren van positief gedrag.
- Leerlingen stellen zich kwetsbaar op.
- Leerlingen geven elkaar complimenten en feedback.

Praktische werkzame elementen (uitvoering)

- Training aan mentoren.
- Uitvoering van de JOIN us-lessen zoals deze beschreven staan.
- Gebruik van het JOIN us-handboek.
- Internaliseren door herhaling.

6. Aangehaalde literatuur

- Adigüzel, Ş., Buis, L., Heuvelman, E., & Gotink, L. (2012). Pesten: visie en aanpak van leerkrachten basisonderwijs.
- Bauman, S., Toomey, R. B., & Walker, J. L. (2013). Associations among bullying, cyberbullying, and suicide in high school students. *Journal of Adolescence*, 36(2), 341–350.
- Berger, K. S. (2007). Update on bullying at school : Science forgotten. *Developmental Review*, 27, 90–126.
- Boulton, M. J., Duke, E., Holman, G., Laxton, E., Nicholas, B., Spells, R., Woodmansey, H. (2009). Associations between being bullied, perceptions of safety in classroom and playground, and relationship with teacher among primary school pupils. *Educational Studies*, 35(3), 255–267.
- De Looze, M., Van Dorsselaer, S., De Roos, S., Verdurmen, J., Stevens, G., Gommans, R., Vollebergh, W. (2014). *Gezondheid, welzijn en opvoeding van jongeren in Nederland*.
- De Rosier, M.E., & Mercer, S.H. (2009). Percieved behavior atypicality as a predictor of social rejection and peer victimization: implications for emotional adjustment and academic achievement. *Psychology in schools*, 45(4), 375-387.
- Emmerechts, S. (2001). *Pesten op school*. Antwerpen: Manteau.
- Frisén, A., Holmqvist, K., & Oscarsson, D. (2008). 13-Year-Olds' Perception of Bullying: Definitions, Reasons for Victimization and Experience of Adults' Response. *Educational Studies*, 34(2), 105–117.
- Gay, G., & Kirkland, K. (2003). Consciousness and Self-Reflection in Preservice Teacher Education. *Theory Into Practice*, 42(3), 181–187.
- Hamarus, P., & Kaikkonen, P. (2008). School bullying as a creator of pupil peer pressure. *Educational Research*, 50(4), 333–345.
- Kumpulainen, K. (2013). Psychiatric conditions associated with bullying. *International Journal of Adolescent Medicine and Health*, 20(2), 159–170.
- Kennis over jeugd en opvoeding 'Cijfers over pesten'. Verkregen op 11 september 2015 van <http://www.nji.nl/Cijfers-over-pesten>
- Meer, Van der B. (2002). *Pesten op school 'lessuggesties voor leerkrachten'*.
- Neuteboom E. & De Ruig R. (2015). *De invloed van een antipestprogramma binnen de les lichamelijke opvoeding*.
- Olweus, D. (2005) *A useful evaluation design, and effects of the Olweus Bullying Prevention Program*.
- Olweus, D. & Limber, S. (1999). *Bleuprints for violence prevention. Bullying prevention program*.
- Polanin, J. R., Espelage, D. L., & Pigott, T. D. (2012). A Meta-Analysis of School-Based Bullying Prevention Programs' Effects on Bystander Intervention Behavior. *School Psychology Review*, 41(1), 47–65.

- Reijntjes, A., Kamphuis, J. H., Prinzie, P., & Telch, M. J. (2010). Peer victimization and internalizing problems in children: A meta-analysis of longitudinal studies. *Child Abuse and Neglect*, 34(4), 244–252.
- Remmerswaal, J. (2006). Handboek Groepsdynamica. Een inleiding op theorie en praktijk. H. Nelissen, Soest.
- Rooijen-Mustsaers, K. & Und, N. & Wieke, D. & Daamen, W. (2015). Nederlands Jeugd instituut 'Wat werkt tegen pesten'. Verkregen op 5 december 2016 van http://www.nji.nl/nl/Download-NJi/Wat-werkt-publicatie/Watwerkt_Pesten.pdf
- Salmivalli, C., Voeten, M., & Poskiparta, E. (2011). Bystanders matter: Associations between reinforcing, defending, and the frequency of bullying behavior in classrooms. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*.
- Shin Kim, Y., Leventhal, B.L., Koh, Y.J., Hubbard, A., & Boyce, T. (2006). School bullying and youth violence, causes or consequences of psychopathologic behavior? *Arch Gen Psychiatry*, 65, 1035-1041.
- Veenstra, R., Huitsing, G., Koens, R., Munniksma, F., Oldenburg, B., Van der Ploeg, R. Velthausz, F. (2013b). Het kiva antipestprogramma. *Kind & Adolescent Praktijk*, 12(2), 76-84.
- Taal, M., Poleij, C. (2011) Interventies in het onderwijs: werken aan goede verhoudingen. Boom.
- Thornberg, R. (2011). "She"s Weird!'- the social construction of bullying in school: A review of qualitative research. *Children and Society*, 25(4), 258–267.
- Tuckman, B. W. (1965). Developmental Sequence in Small Groups. *Psychological Bulletin*, 63(6), 384–399.
- Van de Mortel, T. F. (2008). Faking it : social desirability response bias in self- report research report research. *Australian Journal of Advanced Nursing*, 25(4), 40–48.
- Van Rooij, A. J., & Van den Eijnden, R. J. J. M. (2007). *Monitor Internet en Jongeren 2006 en 2007. Ontwikkelingen in internetgebruik en de rol van opvoeding [Monitor Internet and Youth 2006 and 2007. Developments in Internet Use and the Role of Parenting]. IVO Reeks 54.*
- Veenstra, R., Lindenberg, S., Oldehinkel, A. J., Winter, A. F., Verhulst, F. C., & Ormel, J. (2005). Pesten. *Kind En Adolescent*, 26(3), 133–140.
- Weisfelt, P. & Van Andel, A. (2005). De geheimen van de groep, het proces van systeem en consequenties voor individu, groep en organisatie. Uitgeverij Boom/nelissen.
- Weisfelt, P. (2011). De geheimen van de groep, Het proces van het system en de consequentie voor individu, groep en organisatie.

Samenwerking erkenningstraject

Het erkenningstraject wordt in samenwerking uitgevoerd door het Nederlands Jeugdinstituut (NJI), het RIVM Centrum Gezond Leven (CGL), het Nederlands Centrum Jeugdgezondheid (NCJ), het Kenniscentrum Sport, Vilans, het Trimbos Instituut en MOVISIE. Door samen te werken aan het beoordelen van interventies volgens eenduidige criteria streven wij naar kwaliteitsverbetering in de betrokken werkvelden.

